

KATARZYNA MYSONA BYRSKA
(UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE)

SI DEUS NOBIS CUM... POWTARZAJĄCE SIĘ MOTYWY INSKRYPCJI FASADOWYCH NA BUDYNKACH NA TERENIE GALICJI NA PRZEŁOMIE XIX/XX WIEKU

Streszczenie. W Galicji w okresie autonomii uzyskanej w ramach Monarchii Austro-Węgierskiej (okres zamykający się w latach 1866–1914), na skutek wielu zmian polityczno-społecznych nastąpił gwałtowny przyrost ludności, a co za tym idzie również i znaczny rozwój budowlany. Szczególnie widoczne jest to w Krakowie, ale także i w innych mniejszych miastach regionu. W tym okresie powstało wiele budynków prywatnych (kamienic, pałacików miejskich, willi podmiejskich) i budynków użyteczności publicznej. Oprócz wykorzystania nowoczesnych technologii w konstrukcji, w sferze zewnętrznej, czyli w dekoracji budynków pojawił się również nowy trend, jakim było celowe umieszczanie na fasadach budowli inskrypcji o wielorakim znaczeniu. Niektóre z tych inskrypcji to motta życiowe projektantów lub zlecniodawców budynku, inne to nazwy zwyczajowe nadawane domom, podpisy, daty, etc. Niezwykle ciekawym jest fakt, że niektóre z tych napisów fasadowych powtarzają motywy umieszczone na budynkach z wcześniejszego okresu architektonicznego, lub też powtarzają ten sam cytat lub jego wariację w budowlach różnych stylistycznie, budowanych w różnym czasie i znajdujących się na terenie całej Galicji.

Słowa kluczowe: architektura, fasady, inskrypcje, Galicja, przełom XIX i XX wieku.

Galicja po uzyskaniu autonomii w ramach cesarstwa Austro-węgierskiego przeżywa szereg przemian w sferze politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturowej. Lwów został stolicą prowincji, Kraków natomiast nadal pozostawał peryferyjnym, o niewielkiej powierzchni, lecz

przeludnionym miastem¹. Dlatego też nadanie miastu statutu gminnego w 1866 r. dało impuls do przekształceń w wielu dziedzinach. Jak pisze J. Purchla:

to właśnie nowoczesny samorząd gminny, który w Krakowie wyprzedził o rok nadanie pełnej autonomii Galicji, stał się sam w sobie jednym z najistotniejszych mechanizmów miastotwórczych².

Przemiany dotknęły całej prowincji Galicji, jak dotąd dość zacofanej i w nie najlepszej kondycji ekonomicznej. Szczególny rozwój był widoczny w Krakowie, mieście traktowanym jako *stolica duchowa narodu, miejsce symboliczne, skarbnica narodowych pamiątek*³.

Dawna stolica Polski posiadała zasadniczy atut w postaci duchowego i materialnego dziedzictwa przeszłości nagromadzonego przez stulecia. Stawał się Kraków symbolem wielkiej przeszłości historycznej, księgą dziejową narodu polskiego. W obliczu zachodzących zmian w życiu narodu i ważkich wydarzeń Kraków stawał się nie tylko symbolem wzniosłej przeszłości, ale i źródłem pokrzepienia oraz nadziei⁴.

Do miasta – symbolu, wręcz *narodowego sanktuarium oraz miejsca spotkań*⁵ pielgrzymowały setki ludzi, z których spora liczba postanowiła się osiedlić na stałe. Powstało w związku z tym szereg inwestycji prywatnych, użyteczności publicznej, jak również religijnych⁶. Jednym z przejawów zachodzących zmian w okresie autonomii jest również widocznie wyraźny rozwój budowlany. Mając szerokie pole do zaprezentowania swojego kunsztu, architekci prześcigali się w tworzeniu coraz nowych rozwiązań budowlanych. Oprócz funkcjonalności budynku dużą wagę przykładali również do estetyki i dekoracji strony zewnętrznej. Na fasadach pojawiały się ornamenty o inspiracjach zaczerpniętych ze wszystkich epok historycznych, dekoracje będące echem panującej światowej mody, jak również te oparte o motywy rodzime. Jednym z elementów zdobniczych umieszczanych na fasadach były inskrypcje. Niektóre zupełnie oryginalne, niespotykane wcześniej, niektóre powtarzające i cytujące motto z innych, wcześniejszych budynków. Zaskaku-

¹ Miasto Kraków w 1866 r. obejmowało zaledwie 5,77 km², zamieszkane było przez 59,8 tys. mieszkańców (wraz z wojskiem 66,1 tys.), J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 360.

² J. Purchla, *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1992, s. 28.

³ *Ibidem*, s. 83.

⁴ *Ibidem*, s. 36.

⁵ M. Wiśniewski, *Modernizacyjna działalność krakowskiego samorządu w czasach Jana Zawiejskiego*, [w:] *Myślenie miastem*, Kraków 2018, s. 44.

⁶ J. Purchla, *op. cit.*, s. 83.

jącym faktem jest, iż znajdowały się one na budowlach dość różnorodnych stylowo i odległych geograficznie, rozsianych po całej Galicji. Artykuł przedstawi kilka takich powtarzających się motywów oraz podejmie próbę ich interpretacji.

Analiza omawianego zjawiska w architekturze miejskiej, czyli pojawienia się nowej mody zdobnictwa na fasadach budynków, zamyka się w okresie między 1866–1914, tj. między cezurą, jaką jest wprowadzenie autonomicznych władz w miastach i całej prowincji Galicji⁷, co było czynnikiem zapoczątkowującym szereg zmian społecznych i ekonomicznych; a kolejnym punktem zwrotnym w historii Polski, jakim była Wielka Wojna 1914–1918 i wynikły z niej nowy układ polityczny.

Badania nad motywami umieszczania inskrypcji na fasadach budynków zostały przeprowadzone na przykładzie Krakowa, a następnie rozszerzone porównawczo na kilka większych miast prowincji Galicja (m.in. Tarnów, Rzeszów, Lwów). Analizie poddano głównie fasady z zachowanymi bądź odrestaurowanymi współcześnie inskrypcjami. Materiał został udokumentowany fotograficznie osobiście przez autora, lub też w razie niedostępności obiektu została dokonana analiza porównawcza z materiałem dostępnym w publikacjach. *Gros* materiału pochodzi z terytorium Krakowa z lat rozbudowy 1866–1914, ale analizie poddano również inskrypcje odnalezione w innych miejscach na terenie ówczesnej Galicji.

Kraków w 1866 r. był zaniedbanym, prowincjonalnym miastem. Jak pisze Jacek Purchla:

Po 1866 roku przekształca się z miasta jeszcze prawie średniowiecznego w nowoczesne, dostosowane do wymogów epoki. O tym nowoczesnym charakterze oprócz innych czynników decyduje przede wszystkim nowa zabudowa. Kiedy w 1914 roku wybuch wojny przeciął ten rozwój, miasto było już zmienione nie do poznania, zmieniły nawet swoje oblicze krakowskie zabytki. Rok 1914 kończy pewien okres w rozwoju Krakowa [...]⁸.

Miasto gwałtownie się rozwijało, przekształcenia zostały wprowadzone w większości aspektów życia publicznego społeczeństwa. Głównym problemem była konieczność odbudowy dużej części zabudowań, które ucierpiały w wielkim pożarze w 1850 r. Pochłonął on wiele budynków w centrum oraz w dzielnicach Kleparz i Piasek; ok. 160 kamienic i domów, Pałac Biskupi,

⁷ Tymczasowy statut gminny dla Stołecznego, Królewskiego miasta Krakowa został uchwalony przez sejm krajowy we Lwowie 20 lutego 1866, zatwierdzony sankcją cesarską 1 kwietnia 1866, wszedł w życie 1 sierpnia tegoż roku. Data ta rozpoczynała nową epokę w dziejach Krakowa, J. Purchla, *op. cit.*, s. 40, oraz J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *op. cit.*, s. 226.

⁸ J. Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym miasta w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1979, s. 8.

kilka kościołów wraz z zabudowaniami klasztorowymi, etc.⁹ Odbudowy trwały przez następne dziesięciolecia, w rezultacie część miasta zyskała całkowicie nowe struktury i aspekt zewnętrzny lub dekoracje¹⁰. Dzięki zmianie polityki władz austriackich oraz technologii militarnej linii fortów, dotychczas ściśle okalających miasto pozbawione przez to możliwości rozwoju przestrzennego, przesunięto i rozszerzono¹¹. Osuszono i rozparcelowano tereny podmokłe i wcześniej zajęte przez stare koryto rzeki, parcelowano grunty i wytyczano nowe ulice¹².

Spowodowało to spodziewany napływ ludności, całe rodziny przedstawicieli bogatego ziemiaństwa zakładały swoje siedziby w Krakowie, traktowanym jako ostoja polskości, rozwijała się również warstwa mieszczańska¹³ – wszystkie te grupy potrzebowały nowych domów, budowanych już poza linią Plant i ścisłego, przetłoczonego średniowiecznego centrum miasta. Polskojęzyczny Uniwersytet Jagielloński i Szkoła Sztuk Pięknych przyciągały nowe pokolenia studentów, rozwijało się życie kulturalne i polityczne, warunki mieszkaniowe i życiowe wszystkich warstw społecznych były coraz lepsze. Jak pisze J. Purchla, w tym okresie należy:

wyodrębnić i przeciwstawić takim czynnikom rozwoju miasta jak przemysł, handel, transport, te czynniki, których natura i pochodzenie związane były ze szczególnym układem politycznym – układem w jakim znalazł się Kraków w drugiej połowie XIX wieku, a także z nagromadzonym w mieście dziedzictwem kulturowym. To właśnie te czynniki pozaekonomiczne stały się wówczas bodźcem do ekonomicznego rozwoju miasta¹⁴.

Na fasadach rozbudowującego się miasta, wzorem mody europejskiej, widoczna jest bogata dekoracja roślinna, symbole, herby, sgraffito i płaskorzeźby o różnych motywach (florystycznych, animalistycznych, figuratywnych, graficznych), ale pojawiają się również inskrypcje, zazwyczaj motto lub dewiza życiowa autora – projektanta budynku lub właściciela¹⁵.

⁹ Por. J. Bieniarzówna, J.M. Małeck, *op. cit.*

¹⁰ J. Purchla, *Jak powstał...*, s. 14–15.

¹¹ Por. J. Purchla, *Problemy rozwoju przestrzennego Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło 2001, oraz J. Purchla, *Matecznik Polski*, Kraków 1992, s. 98–104.

¹² J. Purchla, *Jak powstał...*, s. 38–45 i nast.

¹³ J. Purchla, *Matecznik...*, s. 98–104. Wg J. Purchli krakowskie mieszczaństwo, składające się z kupców i inteligencji, było warstwą słabą ekonomicznie, brak było w mieście burżuazji posiadającej kapitał i przemysłowców – Por. *Matecznik Polski*, s. 45; J. Purchla, *Kraków w Europie Środką*, Kraków 2016, s. 95–96.

¹⁴ J. Purchla, *Matecznik...*, s. 9.

¹⁵ Pozostaje dyskusyjnym fakt, czy na domach budowanych na zlecenie inskrypcje były pomysłem zlecniodawcy, czy też projektanta. Z pewnością większą swobodę działania miał architekt przy dekorowaniu tzw. domu własnego.

Inskrypcje różnego rodzaju umieszczano zazwyczaj na frontonie budynków, bezpośrednio na tynku lub w specjalnych kartuszach, czasem również na progu w bramie wejściowej, ale zawsze w widocznym i czytelnym miejscu, tak aby odbiorca – przechodzień, lub odwiedzający gość mógł z łatwością je dostrzec. Wielość motywów inskrypcji skłania do głębszej refleksji nad fenomenem umieszczania tych napisów na budynkach przełomu XIX i XX w. Niektóre ukazują się jednorazowo, są unikatowym pomysłem autora, inne powtarzają się na kilku budowlach lub też cytują napisy umieszczone we wcześniejszych epokach.

*Si deus nobiscum quis contra nos*¹⁶ to napis, który twórcy renesansowi umieścili na portalu bramy prowadzącej na dziedziniec zamku królewskiego na Wawelu (brama architekta Bartłomieja Berecciego). Ten sam napis, w niezmienionej formie, umieścił najbardziej znany i oryginalny galicyjski architekt przełomu wieków, Teodor Talowski¹⁷ na fasadzie domu własnego przy ul. Karmelickiej 35, róg ul. Batorego 26 (fot. 1). Dom ten zwany jest również Kamienicą pod Pajakiem, z uwagi na dekoracyjny element na attyce w formie pajęczyny i spacerującego po niej pająka (rok budowy 1889)¹⁸. Z kolei ten sam cytat, choć w odwróconej składni: *Deus si nobiscum quis contra nos* 1912 (fot. 2) umieścił inny znany krakowski architekt, Adolf Szyszko-Bohusz¹⁹, w specjalnym ozdobnym owalnym kartuszu w ciągu trzeciego piętra kamienicy przy ul. Zwierzynieckiej 15 (rok budowy 1911–1912, jak głosi napis na wysokości okien pierwszego piętra). Podobne wezwanie, choć już nie będące dosłownym cytatem ze Św. Pawła, znajduje się na tablicy pamiątkowej *Tadeusza Kościuszki przechodzącego furtkę w d. 24 marca 1794 r. do kaplicy Loretańskiej dla poświęcenia pałasza*²⁰, na murze klasztoru Kapucynów przy ul. Loretańskiej 14. Na tablicy tej widnieje m.in. podobizna Tadeusza Kościuszki oraz podpis *Kto z Bogiem, Bóg z nim*. Tablicę tę

¹⁶ „Jeśli Bóg z nami, któż przeciwko nam” – fragment z listu św. Pawła do Rzymian, 8, 31.

¹⁷ Teodor Talowski, 1857–1910, studiował architekturę na Politechnice we Lwowie, następnie w Wiedniu, autor wielu oryginalnych stylistycznie budynków użyteczności publicznej, kościołów, kaplic, kamienic na terenie całej Galicji. Monografię prac autorstwa Talowskiego opracował T. Bystrzak, *Talowski*, Kraków 2017.

¹⁸ Element pająka nawiązuje do legendy o Panu Twardowskim, który spuszcza pająka z księżycą, aby posłuchać krakowskich plotek, por. hasło *Twardowski*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000.

¹⁹ Adolf Szyszko-Bohusz, 1883–1948, studiował m.in. w ASP w Petersburgu, następnie w Austrii i Niemczech, był wykładowcą na UJ, krakowskiej ASP i Politechnice Lwowskiej, autor wielu obiektów użyteczności publicznej w specyficznym stylu modernizmu, a także konserwator zabytków (m.in. zamku i katedry na Wawelu), por. wystawa *Corpora Dormiunt. Architekt Piłsudskiego – Adolf Szyszko-Bohusz*, Instytut Architektury, Kraków 2018.

²⁰ Jak podaje *Wykaz domów m. Krakowa wraz z przedmieściami*, zestawiono w C.K. Urzędzie hipotecznym w Krakowie po dzień 20 października 1905, *Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na r. p. 1906*, Kraków 1905.

wmurowano w stulecie tego wydarzenia, czyli w r. 1894. Już na przykładzie tej inskrypcji widać, że tym samym, lub lekko zmodyfikowanym cytatem posłużyli się architekci tworzący w różnym stylu, zawsze jednak umieszczając go w widocznym i czytelnym miejscu, jako motto do refleksji i rozważań.

*Ora et labora*²¹ to dewiza św. Benedykta, którą obrał zakon benedyktynów jako swoją regułę. Dewiza ta, w postaci inskrypcji znalazła się na portalu drzwi wejściowych zbudowanego w 1893 r. (arch. T. Stryjeński, W. Ekielski)²² Schroniska dla chłopców z fundacji księcia Aleksandra Lubomirskiego, przy ul. Rakowickiej 27²³. Napis ten symbolicznie i skrótowo opisuje funkcję budynku, przeznaczonego na schronisko resocjalizacyjne *dla chłopców opuszczonych lub złego prowadzenia się* wyznania katolickiego z całej Galicji, a mającego za zadanie prowadzenie działalności wychowawczej w duchu religijnym i uczenie rzemiosła²⁴. Ta sama dewiza, wykuta tym razem z żelaznych liter, została umieszczona na fasadzie, pomiędzy I a II piętrem Żeńskiej Szkoły Wydziałowej przy Rynku Kleparskim 18, zaprojektowanej przez Jana Zawiejskiego²⁵, obarczonego funkcją „architekta miejskiego” odpowiedzialnego za projekty i budowę szkół, (1901–1902)²⁶. Ponownie więc widzimy tu dwukrotne powtórzenie tego samego motywu, będącego cytatem z wcześniejszej epoki, a niosącego zarazem odniesienie do funkcji budynku.

*Faber est suae quisque fortunae*²⁷ umieścił w formie ozdobnie stylizowanego napisu Talowski na fasadzie kamienicy przy ul. Retoryka 9, zwanej domem pod Osłem, z uwagi na nieproporcjonalnie duży element dekoracyjny w formie głowy osła²⁸ (rok budowy 1891). W nieco zmienionej for-

²¹ *Módl się i pracuj*, Św. Benedykt z Nursji, VI w.

²² Tadeusz Stryjeński, 1849–1943, studiował w Zurichu oraz w Paryżu, projektant wielu pałaców, kamienic, Schroniska z fundacji Lubomirskiego w Krakowie, restaurator zabytków, w swoim biurze zatrudniał młodszych kolegów, w tym m.in. Władysława Ekielskiego i Franciszka Mączyńskiego, autor artykułów i broszur, por. Internetowy Polski Słownik Biograficzny: <http://ipsb.nina.gov.pl>, dostęp: 9.04.2018. Władysław Ekielski 1855–1927, studia w Krakowie i w Wiedniu, współpracownik T. Stryjeńskiego, autor licznych projektów na terenie Galicji, renowator zabytków, redaktor pisma „Architekt”, por. Encyklopedia Krakowa, Warszawa–Kraków 2000.

²³ Obecnie budynek Uniwersytetu Ekonomicznego.

²⁴ J. Purchla, *Kampus Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, Kraków 2006, s. 13.

²⁵ Jan Zawiejski, 1854–1922, studiował w Wiedniu, autor zrealizowanego projektu Teatru Miejskiego w Krakowie, oraz licznych gmachów użyteczności publicznej (szkół gminnych) i prywatnych domów, pełnił funkcję budowniczego miejskiego w Krakowie, redaktor pisma „Architekt”, por. J. Purchla, *Jan Zawiejski. Architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986.

²⁶ J. Purchla, *Jan Zawiejski...*, s. 141.

²⁷ „Každy jest kowalem swego losu”, fragment z Appiusza Klaudiusza (ok. 307 r. p.n.e.), za Salustiusz, *De republica ordinanda*, 1, 1, 2, wg Z. Landowski, K. Woś, *Słownik cytatów łacińskich*, Kraków 2002.

²⁸ Por. W. Bałus, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” 1988, t. 24, s. 117–138.

mie stylistycznej, *suae quisque faber fortuna*, ten sam cytat znajduje się na witrażu *Skarbniki strzegące drogich kamieni*²⁹ w oknie klatki schodowej Kasy Oszczędności Miasta Krakowa przy ul. Szpitalnej 15³⁰. Witraż ten został zaprojektowany przez Józefa Mehoffera i wstawiony w okno dopiero w 1933, ale jak widać powtarza to samo motto, które zostało zacytowane przez architekta we wcześniejszej epoce. Zapewne w obu przypadkach nieśie alegoryczne znaczenie³¹.

Kolejny cytat pojawiający się w kilku miejscach to napis *Amor patriae nostra lex est*³². Oprócz napisu, umieszczonego na Bibliotece Ordynacji Krasieńskich w Warszawie (1912–1914, wg proj. J. Nagórskiego), inskrypcję tę zamieścił Józef Gajewski na frontonie kamienicy przy Rynku Klepańskim 15/ul. Św. Filipa 16 w Krakowie (rok budowy 1899) w nieco zmodyfikowanej formie *Amor patriae suprema lex esto* (fot. 3). Styl tego budynku często jest porównywany ze stylem budownictwa Talowskiego. Tymczasem w nieco oddalonym od Krakowa Tarnowie przy ul. Batorego 13 powstał tzw. „Koci Zamek” (proj. Szczęsny Zaremba, rok budowy 1893), zbudowany w stylu naśladowującym Talowskiego i za jego zapewne inspiracją również ozdobiony inskrypcją na fasadzie *Salus rei publica suprema lex*³³ (fot. 4). Również i tu pozostaje dyskusyjnym, który projektant jako pierwszy miał ideę wykucia tego właśnie motta na fasadzie wznoszonej budowli, dlaczego jest on powtarzany (wręcz na zasadzie plagiatu koncepcji inskrypcji) oraz dlaczego ten sam w zasadzie cytat ulega drobnym przekształceniom w aspekcie językowym.

Oddalając się od Krakowa, ale nadal pozostając na terenie Galicji, napotykałyśmy kolejny powtarzany motyw, zaczerpnięty prawdopodobnie z krakowskiego portalu bramy z XVII w na kamienicy przy ul. Mikołajskiej 10, *Sibi amico et posteritati*³⁴. Ten sam cytat, tym razem w niezmienionej postaci, umieścił Talowski w kartuszu na portalu drzwi wejściowych pałacu Żeleńskich w Grodkowicach (rok budowy 1902). Z kolei uczeń Talowskiego, Tadeusz Mateusz Tekielski, zaprojektował w Rzeszowie przy ul. 3-go Maja 32 kamienicę (rok budowy 1910), której fronton na attyce przyozdobił

²⁹ K. Pawłowska, *Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieku XIX i XX*, Kraków 1994.

³⁰ Gmach powstał w 1881–1883, wg projektu Karola Knausa i Karola Borkowskiego, przebudowany w 1929–1930 wg projektu Stanisława Filipkiewicza i Juliusza Kolarzowskiego.

³¹ Witraż miał być w zamyśle alegorią Dobrobytu, por. K. Pawłowska, *op. cit.*

³² „Niech miłość Ojczyzny będzie naszym najwyższym prawem” – *Amor patriae nostra lex est* to napis na frontonie Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w Warszawie, por. Z. Landowski, K. Woś, *op. cit.*

³³ „Dobro Rzeczypospolitej winno być (dosłownie „niechaj będzie”) najwyższym prawem” wg *Słownika wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* W. Kopalińskiego, <http://www.slownik-online.pl/kopalinski>, dostęp: 9.04.2018.

³⁴ *Sobie, przyjacielowi i potomności.*

inskrypcją zaczerpniętą z mistrza: *Sibi et posteritati*. Niewątpliwie w tym przypadku napis miał służyć upamiętnieniu kunsztu architekta, zdającego sobie sprawę z trwałości wzniesionej budowli, która miała w założeniu przetrwać i służyć następnym pokoleniom.

Motywy, który powtarza się, choć w różnych wersjach językowych, jest umieszczanie powitania dla osoby wchodzącej do budynku. Kilka wersji inskrypcji *Witaj* lub *Salve* (fot. 5–7) pojawia się na portalach bram wejściowych lub na progu (na posadzce) w bramie lub holu wejściowym do kamienicy (np. ul. Podzamcze 2, ul. M. Skłodowskiej-Curie 6, ul. Siemiradzkiego 4 w Krakowie, również w kilku kamienicach we Lwowie³⁵). Ten akurat motyw obecny jest na budynkach z różnych epok, rozproszonych na całym terenie Galicji.

W pewnym sensie powtarzającym się motywem, choć niekoniecznie zawsze uzewnętrzniającym się w postaci inskrypcji na fasadzie, jest nadawanie nazwy budynkowi. W ten sposób kilka kamienic zostało nazwanych „Pod Matką Boską” (np. ul. Garncarska 5, ul. Krupnicza 3, ul. Topolowa 16); „Pod Panem Jezusem” (ul. Zgoda 7/obecnie Czapskich); „Pod Stańczykiem” (ul. Batorego 12, dom własny i pracownia Tadeusza Stryńskiego); „Pod Sową” (obecnie al. Krasińskiego 21); „Pod Smokiem” (ul. Smoleńsk 18); „Pod Globusem” (ul. Długa 1); czy „Pod Śpiewającą Żabą” (ul. Retoryka 1)³⁶. Niektóre domy zostały opatrzone stylizowaną inskrypcją upamiętniającą tę zwyczajową nazwę, inne tylko są odnotowane jako znane pod tą właśnie nazwą³⁷. Nazwy te były używane zwyczajowo i pochodziły od elementów dekoracyjnych umieszczanych zazwyczaj na fasadach (figurki lub płaskorzeźby). Mogły wynikać również z:

chęci zapewnienia pewnej niepowtarzalności domu [...], stworzenia maksymalnie pozytywnych obrazów i ciągu skojarzeniowego, który pełnił rolę talizmanu dla jego mieszkańców³⁸.

Pozwalały również na określenie właściwego adresu w okresie zanim wprowadzono jednolitą numerację posesji, co w rozbudowującym się mieście i wciąż parcelowanych na nowo gruntach nie było takie oczywiste³⁹, choć powtarzalność motywów z kolei to utrudniała. W ten sposób np. domów „Pod Matką Boską” było w samym Krakowie kilka, zapewne więc obowiązywały dodatkowe zwyczajowo używane określenia, niestety nie zapisane w archiwaliach.

³⁵ Por. K. Borodin, I. Honak, *Lwów po Polsku*. t. 1: *Imię Domu oraz inne napisy*, Lwów 2012.

³⁶ Patrz: *Wykaz domów...*

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ K. Borodin, I. Honak, *op. cit.*, s. 66.

³⁹ Por. J. Purchla, *Jak budowano...*, s. 45–51 i nast.

Nie sposób przy okazji wskazywania powtarzających się motywów pominąć najczęstszego motywu inskrypcji, jakim stały się od lat 80. XIX w. podpisy architektów. Umieszczane w specjalnych ozdobnych kartuszach, lub znacznie skromniej na małych tabliczkach, albo też wprost na murze kamienicy, podpisy zawsze znajdowały się na fasadzie, najczęściej w pobliżu bramy wejściowej, w czytelnym miejscu, spełniając rolę wizytówki projektanta i/lub budowniczego (fot. 8 i 9)⁴⁰. Ich zadaniem było świadczenie o jakości projektu i wykonania budynku, a jednocześnie służyły za rodzaj reklamy permanentnej wykonawców⁴¹. Motyw takiego „autografu” autora lub autorów budowli powtarza się na wielu budynkach, przy czym z przewagą budynków wznoszonych na prywatne zlecenie, na przestrzeni całego omawianego okresu i na terenie całej Galicji.

Jak widać po powyższym krótkim i zapewne niewyczerpującym temat przeglądzie, wiele motywów inskrypcji umieszczanych na fasadach budynków znalazło swoich naśladowców, niezależnie od stylu budowli ani też od czasu jej powstania. Dalsze wnioski z dokonanych badań znajdują się w pracy szerzej traktującej temat inskrypcji, jako pewnego fenomenu społeczno-historycznego, obecnego nie tylko na ziemiach ówczesnej Galicji⁴². Z przeprowadzonych analiz wynika, że znacznie częściej napisy pojawiają się na budynkach wznoszonych na zlecenia osób prywatnych. Na budynkach użyteczności publicznej przeważają nazwy własne lub też indywidualne, niepowtarzalne slogany⁴³. Jest to z pewnością wyraz rozprzestrzeniania się zarówno trendów artystycznych, jak i idei społecznych, które na przełomie XIX i XX w., dzięki nowym środkom komunikacji oraz przekazu publicznego, szeroko rozlewały się po Europie, od wielkich metropolii, Paryża, Berlina i Wiednia, aż po mniejsze miasta na prowincji⁴⁴. Tendencje te docierały nawet do małego i zaniedbanego jeszcze wówczas Krakowa, a umieszczanie inskrypcji na świeżo wybudowanych budynkach w nowych, eklektycznych i historyzujących stylach, było podkreśleniem, że i daleka Galicja znajduje się w orbicie modnych europejskich trendów artystycznych.

⁴⁰ Tu przykłady można mnożyć: „Talowski fecit”, „proj. T. Talowski architekt”, „Proj. Wład Kleinberger”, „Projektował i wykonał Józef Bereta budowniczy”, „Projektował Roman Bandurski Architekt Wykonał Piotr Kozłowski budowniczy Józef Mitasiński mistrz murarski”, etc.

⁴¹ Por. A. Laskowski, „*Sibi et posteritati*”. *Autoprezentacja i reklama w środowisku architektów, budowniczych i inżynierów w Galicji u schyłku XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2012, t. 57, z. 1, s. 35–54.

⁴² Szerszy przegląd inskrypcji krakowskich znajduje się w artykule: K. Byrska, *O motywach inskrypcji na kamienicach krakowskich w latach 1880–1914*, „Kultura i Historia” 2017, nr 31 (1).

⁴³ Por. K. Byrska, *Inskrypcje na kamienicach krakowskich na przełomie XIX i XX wieku*, „Vade Nobiscum”, vol. XIX, Łódź 2017, s. 41–45.

⁴⁴ Por. P. Albertini, *La France du XIXe siècle. 1815–1914*, Paris 2016, s. 142.

BIBLIOGRAFIA

Źródła niepublikowane

Dokumentacja fotograficzna budynków (ze zbiorów autora).

Krakowski P., Sudacka A., *Konserwatorska karta inwentaryzacyjna zabudowy zabytkowej XIX–XX w.*, BRK 29/1405/1137, Dz.V.l.s.92, Archiwum Planów Budownictwa Miejskiego, Kraków 1976.

Źródła drukowane

Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1906, Kraków 1905.

Opracowania

Albertini P., *La France du XIXe siècle. 1815–1914*, Paris 2016.

Bałus W., *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” 1988, t. 24, s. 117–138.

Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979.

Borodin K., Honak I., *Lwów po polsku*, t. 1: *Imię Domu oraz inne napisy*, Lwów 2012.

Borodin K., Honak I., *Polskomownij napisi u kulturnomu prostori Lwowa*, „Problematic Slavonic Studies”, 2011, vol. 60, s. 81–92.

Byrska K., *Inskrypcje na kamienicach krakowskich na przełomie XIX i XX wieku*, „Vade Nobiscum”, vol. XIX, Łódź 2017, s. 41–45.

Byrska K., *O motywach inskrypcji na kamienicach krakowskich w latach 1880–1914*, „Kultura i Historia” 2017, nr 31 (1).

Bystrzak T., *Talowski*, Kraków 2017.

Laskowski A., „*Sibi et posteritati*”. *Autoprezentacja i reklama w środowisku architektów, budowniczych i inżynierów w Galicji u schyłku XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2012, t. 57, nr 1, s. 35–54.

Myślenie Miastem. Architektura Jana Zawiejskiego, red. Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Kraków 2018.

Pawłowska K., *Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieku XIX i XX*, Kraków 1994.

Purchla J., *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym miasta w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1979.

Purchla J., *Jan Zawiejski Architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986.

Purchla J., *Kampus Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, Kraków 2006.

Purchla J., *Matecznik Polski*, Kraków 1992.

Purchla J., *Problemy rozwoju przestrzennego Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, red. Z. Beiersdorf, A. Laskowski, Jasło 2001.

Słowniki

Encyklopedia Krakowa, Warszawa–Kraków 2000.

Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, www.sloownik-online.pl/kopalinski

Landowski Z., Woś K., *Słownik cytatów łacińskich*, Kraków 2002.

Polski Słownik Biograficzny, PAN, 1935–2017, <http://ipsb.nina.gov.pl>

Katarzyna Mysona Byrska

SI DEUS NOBIS CUM... REPETITIVE MOTIVES OF FACADES' INSCRIPTIONS ON THE BUILDINGS IN GALICIA REGION AT THE TURN OF 19TH/20TH CENTURIES

IN the Galicia region during the period of autonomy within the Austro-Hungarian Empire (period between 1866–1914), as a consequence of multiple political and social changes, a huge demographic transformation has occurred, which implemented also a sprouting development of constructions. It is particularly visible in Krakow, but also in few smaller towns in the region. A great number of private building has been constructed (tenant houses, city manors, suburban villas, etc.) as well as public utility buildings. Apart using of new technologies in the construction, in the outside sphere, i.e. buildings decoration, a new tendency has appeared: placing deliberately on the building facades some inscriptions bearing multiple meanings. Some of them are life mottos of the designer or the employer, other are common names given to the houses, or signatures, dates, etc. Interesting is the fact that some of the facades' inscriptions are repeating the motives put on a building from a previous architectural period, or are copying exactly the same quotation or its variation on the constructions stylistically different, built in different time and located on the territory of the whole Galicia region.

Keywords: architecture, facades, inscriptions, Galicia, the turn of 19/20 c.

ILUSTRACJE⁴⁵

Fot. 1. Motyw „Si deus nobis cum”
Kraków, ul. Karmelicka 35

Fot. 2. Motyw „Deus si nobis cum”
Kraków, ul. Zwierzyniecka 15

Fot. 3. Motyw „Amor patriae suprema lex esto”
Kraków, Rynek Kleparski 15/ul. Św. Filipa 16

⁴⁵ Wszystkie fotografie pochodzą ze zbiorów autorki.

Fot. 4. Motyw „Salus rei publicae suprema lex”, *Koci Zamek*
Tarnów, ul. Batorego 13

Fot. 5. Motyw „Witaj”, Kraków, ul. Siemiradzkiego 4

Fot. 6. Motyw „Salve”, Kraków, ul. Podzamcze 2

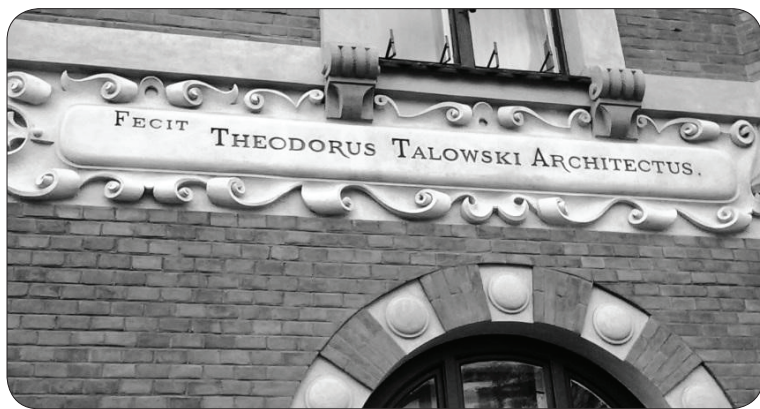

Fot. 7. Motyw „Salve”, Kraków, ul. M. Skłodowskiej-Curie 6

Fot. 8. Motyw autografu architekta, Kraków, ul. Czarnowiejska 15

Fot. 9. Motyw autografu architekta, Kraków, ul. Retoryka 9